

ІСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ КАНАДСЬКОГО РОМАНУ ПРО МИТЦЯ К. XIX – 2 ПОЛ. XX СТ.

У статті проаналізовано виникнення і становлення роману про митця в канадській літературі та розглянуто його ступінь наслідування європейської традиції. Виявлено композиційні особливості та специфіку характеристики героїв, притаманні саме канадському роману про митця. Зроблено висновок про роль досліджуваного жанру у формуванні національної самосвідомості.

Ключові слова: канадська література, роман про митця, постколоніальна ідентичність, квест.

Національна література Канади ще на поч. XX ст. була на периферії світового літературного процесу, проте вже у 2-й пол. XX ст. одразу посіла помітне місце серед англомовних літератур. Причини такого стрімкого розвитку були багато в чому зумовлені суспільно-політичними подіями країни, тому колоніальне минуле – це той факт, який не можна не враховувати за будь-якого підходу до вивчення її культури. Позбувшись домінування імперії, Канада за короткий час виробила власну національну концепцію і постала тією країною, яка мала що сказати.

Ставши частиною світового літературного контексту, канадська література привернула увагу як вітчизняної (Н. Ваннікова, А. Голишева, Н. Овчаренко), так і зарубіжної критики (Д. Мейндл, Г. Стільц, Д. Стук, Ф. Хеміл). Серед проблем, до яких апелювали дослідники, стали місце приналежності і його втрата, самоусвідомлення та зображення себе, процес поступового руйнування самого почуття периферійності і прагнення «вчорашніх маргіналів» утвердити власну національну ідентичність. Незважаючи на існування ґрунтовних історико-літературних досліджень з канадської літератури досі залишається ще багато питань, які поки що не привернули належної уваги літературознавців. Так, ще у середині минулого століття – у період розквіту канадської літератури – з'являються романи, головним героєм яких стає митець («Суміш вад» Р. Дейвіса (1958), «Прихована гора» (1962) Г. Роя, «Те літо в Парижі» (1963) М. Каллагана, «Жокей із Сент-Урбана» (1966) М. Річлера, «Дуже самотній» (1971) Дж. Бака, «Скан» (1972) Б. Харлоу, «Провидиці» (1974) М. Лоуренс, «Суонн» (1987) К. Шилдс), проте за винятком однієї розвідки Д. Вільямса, обмеженої вибіркового аналізом творів окремих письменників, це питання залишається досі невивченим [16]. Між тим, приклади роману про митця можна знайти ще наприкінці XIX століття – періоду формування національної свідомості, а отже, можна говорити і про еволюційні лінії цього жанру в канадському контексті. У запропонованій розвідці ми спробуємо окреслити національну специфіку канадського роману про митця, виявити його композиційні особливості та своєрідність зображення героїв.

Як зауважує українська дослідниця Н. Овчаренко, створюючи національного літературного героя, образ якого максимально повно відповідає канадській дійсності, письменники все ж відштовхувались від європейських та американських моделей художньої техніки [3, 25]. Цей баланс між Британською та Американською моделями, вважає канадський дослідник В. Кейт, зрештою був усвідомлений як неодмінно канадська незалежна позиція [10, 116].

Роман про митця, як відомо, отримав найбільше поширення у німецькій літературі доби романтизму. Як стверджує дослідник М. Біб, говорити про виникнення власне жанру роману про митця (Kunstlerroman) у європейській літературі та про мистецтво як самостійний об'єкт художнього осмислення можна з твору Гете «Страждання юного Вертера» [6, 30]. До цього часу митець, як вважає дослідник, якщо і ставав героєм твору, то зображувався скоріш із загальнолюдської точки зору, ніж з професійного боку, а його творча свідомість, як правило, залишалась поза увагою автора [6, 33]. Гете сформував основне з положень Kunstlerroman, пошук митцем себе, власного «я» крізь мистецтво, що стало домінуючою темою жанру. Переосмислили роль і підняли художника, поета, творця на новий культурний рівень німецькі романтики, зокрема Новаліс та Гофман. Вони розвивали думку про обраність митця та його надзавдання, що неминуче прирікало його на конфлікт з натовпом.

Досліджуючи американський варіант роману про митця, який також не залишався поза увагою канадських письменників, М. Сото пояснює швидке розповсюдження роману про божественного художника «зростаючою стурбованістю не тільки створеним літературою внутрішнім світом героя, а й зовнішнім, в якому створюється ця література» [15, 12]. Дослідник наголошує на соціальній ролі роману, що «занурюється в унікальний світ американської культури, заради виявлення національної ідентичності і одночасно заради відмови від успадкованих стандартів європейської цивілізації» [15, 12]. Саме завдяки цій ролі роман про митця набуває національного звучання в постколоніальних літературах (австралійській, канадській, новозеландській).

Сучасне літературознавство, як вітчизняне, так і зарубіжне, досі не дало чіткого визначення роману про митця. Так, англійський дослідник М. Бредбері у роботі «The modern British novel» визначає цей жанр як художнє зображення творчої людини і виділяє два типи оповіді: «про виникнення художнього таланту або про естетичний пошук героя» [7, 129]. А український літературознавець Ю. Ковалів у «Літературознавчій енциклопедії» визначає роман про митця як широкоформатний епічний твір, присвячений творчій та життєвій долі письменників, малярів, музик, акторів [2, 347]. Жодне з визначень не допомагає виявити характерні ознаки цього жанру, окрім наявності протагоніста-творця, тому для визначення національної специфіки канадського варіанту роману про митця продуктивним здається звернення до композиційних особливостей творів та специфіки зображення героїв.

Героєм роману про митця зазвичай виступає допитлива, творчо обдарована особистість, що схильна до самозаглиблення та прагне самопізнання. Незадоволення домашнім оточенням, родичами-філістерами стають причинами внутрішнього чи зовнішнього конфлікту творчої особистості з оточуючим середовищем і врешті призводять до часткового чи повного відчуження, зречення від усього – дому, сім'ї, кохання, країни, Бога, заради творчого розквіту і пошуку кращого буття (реального чи нереального) [6, 22; 15, 153].

Авторський вибір типу героя – романтичного чи реалістичного – визначає розв'язку роману. Романтичний митець, або «художник вежі зі слонової кістки», як називає його М. Біб, не має можливості поєднати мистецтво і життя, а тому ховається від реальності в ідеалізованому поетичному світі – «вежі». Тоді як реалістичний митець, або «художник священного джерела» підживлює своє мистецтво життєвим досвідом – «священним джерелом». За його допомогою митець перетворює навколишню дійсність та наповнює її духовністю, в чому і полягає його надзавдання [11]. Дуже часто тема «священного джерела» розкривається крізь відносини митця до жінки, кохання якої може стати поштовхом до творчості чи навпаки привести до занепаду. Поза тим, що пошук коханої може виявитись для нього руйнівним, митець повинен шукати її, оскільки від неї повністю залежить його натхнення [6, 18].

Якщо європейській літературі властивий переважно романтичний тип, крізь який зазвичай вирішується проблема самотності творчої людини, то в канадській літературі відбувається зміна акцентів в інтерпретації теми мистецтва та художника – письменники висувують на перший план проблему пошуку митцем свого місця у житті та мистецтві, що виходить на загальнонаціональний рівень. І якщо в європейських літературах цей пошук заснований на руйнуванні або втраті власних цінностей і особистісному формуванні нових, то у канадській традиції мова йде про пошук митцем таких морально-естетичних цінностей, що могли б стати загальнонаціональними, і їх пошук завжди тісно пов'язаний з виявленням не тільки власної, а й національної ідентичності.

Проте головною особливістю роману про митця залишається мотив творіння (термін Н. Бочкарьової). У розробці теми мистецтва у письменників різних країн яскраво виявляється національна специфіка, зумовлена особливостями історичного розвитку країни і своєрідністю її художніх традицій. Зокрема в центрі уваги опиняються представники різних видів мистецтва: так, наприклад, в німецькій літературі – музиканти, в англійській літературі – письменники, в канадській – художники та співаки.

В Канаді жанр роману про митця загалом формувався за зразком загальноєвропейських літературних традицій, проте з'явився не спонтанно, а еволюціонував з канадського варіанту роману виховання (Bildungsroman). Серія напівдокументальних творів мала засвідчити певний досвід етнічних груп і розповідала про життя дітей, які набагато швидше адаптувались до нового середовища, ніж їхні батьки-іммігранти [13, 228]. На думку канадської дослідниці Г. Вілмоут, роман виховання став «символічною формою, завдяки якій суспільство крізь концептуальні лінзи молоді намагалось надати значення своєму збентеженому я» [17, 25]. Називаючи Bildungsroman одним із базових жанрів для канадського націоналізму, дослідниця зазначає, що цей жанр, хоча і підняв багато проблем та дав на них відповіді, не зміг вповні задовольнити дискусію, що тривала у канадській культурі на поч. ХХ ст. [17, 13–19]. Відтак згодом роман виховання набуває більш інтимної, психологічної форми оповіді і навіть внутрішнього протесту, поєднуючись з романом-сповіддю [16, 13]. І надалі, як зазначає канадський літературознавець Д. Вільямс, «спокутний вплив духовної автобіографії перетворюється у магістральний естетичний рух, у якому митець протиставляє себе своїй епосі, віддаляючись від суспільства заради його спасіння» [16, 13].

Переосмислення ролі діячів культури, що «надавали голос» країні, був пов'язаний і новий статус образу митця в канадському романі. Порівняно з ХІХ ст. герой-митець значно частіше стає протагоністом. Його образ втілюється в архетипному для Канади образі метелика, перетворення якого з гусени на кокон і врешті на яскраве тендітне створіння вповні відбиває динаміку душевних змін автора [9, 178]. Мистецька тема, відтак, постала як один із варіантів становлення ідентичності самих письменників крізь художні тексти. Бажання висловитись, як вважає В. Нью, порушило в романі ще іншу постколоніальну проблему – мови, особливо серед тих письменників,

для яких англійська чи французька не були рідними, тому не лише герой шукав потрібні слова, але й сам автор [13]. З іншого боку, роман про мистецтво виник у відповідь на закиди, що в Канаді не існувало власного мистецтва, і зобразив його розвиток у процесі становлення нації.

Канадська література майже не знала періоду романтизму, тому романи про митця зазвичай написані у реалістичному напрямку. На думку канадського літературознавця М. Етвуд, виживання стало для канадців ключовим поняттям, постійна боротьба за яке, спочатку фізичне, а потім духовне, зробила з канадців скоріш прагматиків, ніж романтиків [5]. На думку Д. Вільямса, канадський роман про митця ілюструє наскільки канадська уява і відчуття згуртованості чужі романтичного мистецького світогляду [16, 160].

Канадські романні оповіді, на зразок європейських, зображують розвиток героя від невмілого аматора, що діє інтуїтивно, до його становлення як зрілого митця. Дослідник Л. Макдональд серед основних елементів сюжету цього жанру виділяє батьків-філістерів – заклопотаного батька та доброзичливу матір, суспільство, що з недовірою ставиться до мистецької чутливості, відчуження та самотності, зміна ставлення митця до власного таланту; в той час як суто канадськими можна назвати вплив на героя живописної природи, боротьба з гнітючою релігійною традицією, від'їзд до іншої країни як звільнення від оточення, та невизначене теперішнє, що змушує до ностальгічного пошуку у минулому власних коренів та особистих відповідей [12, 112–113].

На початку твору герой традиційно знаходиться у підлітковому віці, коли вже втрачає наївно-дитячий погляд на життя і пізнає світ свідомо, проте ще продовжує формуватися як особистість. Головним спонукаючим фактором до творчості стає сама природа, що нерідко знаходиться вже за парканом. Канадська уява та свідомість завжди спрямовані на споглядання в результаті певної «натурфілософії» населення, що закорінена в літературі ще з часів анімалістичних оповідей. Проте канадські письменники наголошують, що з процесом урбанізації ця здатність населення зникає і лише митець залишається чутливим до навколишнього середовища. Як зазначає Н. Овчаренко, «особливістю творів сучасної канадської прози є прояв міста – рівноправного їх героя. Атмосфера, характер міста ... визначають і направляють вчинки людей, що у ньому живуть, диктує їм бажання та надії <...> Конфлікт митця з канадською провінцією руйнує його творчу свідомість» [3, 101]. Усамітнення і відпочинок від суспільства віч-на-віч з природою, почуття міцного споріднення із землею допомагають творчій особистості переосмислити життя, досягнути вічні істини та розпочати шлях до самоусвідомлення і самоствердження [9, 166].

Образ головного героя розкривається канадськими письменниками крізь концепцію особистості як категорії соціальної. Соціальне оточення з гарнізонною ментальністю і практичним поглядом на життя не дарма отримує у романі надзвичайну авторську деталізацію, оскільки виступає головним стримуючим фактором мистецького таланту. Письменники відверто змальовують культурне середовище, яке свято захищає вікторіанські традиції і не бажає жодних змін. На заваді мистецького розвитку стає не тільки відданість традиціям імперії, а й релігійне виховання, в якому зростає молоде покоління. Саме в таких містечках знаходиться джерело формування національної свідомості. В цьому контексті актуалізується наскрізний для канадської літератури образ жертви, про який говорить М. Етвуд [5]. Митець стає жертвою того суспільства, у якому він народився, і лише визнавши його обмежуючу силу і вузький світогляд, він може звільнитися з-під його опіки. Поза деструктивним впливом на свідомість, оточення митця зазвичай інертне та байдуже до нього і виказує агресію лише тоді, коли митець намагається внести зміни у суспільний лад.

Оскільки конфлікт між творчою особистістю і суспільством не носить зовнішньо виражений характер, а іноді й нівелюється, основним засобом розвитку сюжету стає внутрішній конфлікт героя, який з'являється з класичної для постколоніальних країн опозиції «свій-чужий». Митець відчуває ворожість до власної культури з її запозиченістю, сталістю і закритістю, тому змінюється її полярність – своє стає чужим. Він намагається знайти власне джерело натхнення і свій стиль, а також однодумців, людей, сприйнятливих до мистецтва. Цей внутрішній конфлікт митця у канадських письменників з часом набуває ширшої проблематики – пошуку національної приналежності, відтак набуває виразнішого постколоніального звучання.

Пригоди героїв починаються, як правило, з їхнього від'їзду з дому, при цьому герой неодмінно потрапляє до іншої країни або навіть іншого континенту, де відбувається навчання. Як постійний компонент романної оповіді про митця елемент навчання з'являється у сюжеті канадської літературної традиції значно частіше, ніж у європейській, і переходить з роману виховання, що став основою для формування роману про митця. Прагматичність, що зазвичай не властива творчій людині, стає основою її успіху – вміння правильно використати надані можливості підкреслюється авторами як національна риса.

Під час навчання митець нерідко постає перед вибором, пов'язаним з мораллю та відвертістю, релігією та чистою вірою, які допомагають митцю звільнитися від старих традицій [16, 112]. Разом з тим подорож допомагає протагоністу краще зрозуміти себе, знайти свій власний стиль, дже-

рело натхнення, що уособлює рідна земля. Лише покинувши Канаду митець пізнає її цінність для свого творчого натхнення і зв'язок з нею. На думку одного з найвпливовіших критиків минулого століття Н. Фрая, канадців, стурбованих власною ідентичністю, не стільки турбувало питання «Хто я?», скільки «Де це тут?» [8]. І нарешті у романах про митця з'являється ця відповідь. Поза сумнівом, земля рідної країни і виявляється тим «священним джерелом», до якого митець повинен звернутись, щоб знайти власний стиль. Усвідомлення своєї національної приналежності повертає героя на батьківщину – і лише ступінь готовності суспільства до змін визначає чи залишиться він вдома чи знову вирушить у подорож.

М. Бахтін зауважує, що «ідея випробування має величезне значення <...> вона дозволяє органічно поєднувати у романі гостру і різноманітну авантюризм з глибокою проблемністю і складною психологією» [1, 201–202]. Квест героя за кордон у канадському романі про митця генетично сягає традиційної подорожі на той світ під час ініціації, і яка, на думку, Н. Фрая являє собою мономіф світової літератури. Структура такої оповіді про від'їзд героя та пошуки пригод у світовій літературі вже давно визначена: едем (розповідь про дитинство героя), падіння або злочин, подорож, повернення або смерть [4, 237]. Наявність або відсутність тих чи інших елементів, завершення квесту чи неспроможність це зробити ілюструють розвиток канадських романів про митця на різних його етапах відповідно до реального стану культури в країні і можливості письменника знайти відповіді на поставлені питання.

Досвід подорожі є центральним для життя канадців, проте, за твердженням Р. Планта, «через роки природа подорожі змінилась так, що буквальна подорож перетворилась на психологічну» [14, 213]. Тому у романах про митця сер. ХХ ст. пошук себе починається із внутрішнього світу. Цей пошук творчої особистості обумовлює її поведінку, манери, моделює відношення митця до життя і дійсності та формує його світоглядні орієнтири.

Аналіз жанрової специфіки канадських романів про митця к. ХІХ – поч. ХХ ст. виявляє загальне занепокоєння станом розвитку мистецтва в країні: в творах зображується складний шлях становлення окремого митця, проте не дається остаточною відповідь щодо шляхів формування канадської культури в цілому («Відьма з Плам Холлоу» (1892) Т. Лівітт, «Джудіт Мур, або майструючи сопілку» (1898) Дж. Вуд, «Кузина Попелюшки» (1908) С. Данкан). Герої романів, сформовані замкненим, провінційним суспільством, часто не здатні завершити свій квест («Бес Вудборн» (1897) М. Петітт, «Рінгфілд» (1914) С. Харрісон), а іноді навіть розпочати його («Гора і долина» (1952) Е. Баклер, «Як для мене, так і для мого дому» (1941) Р. Сінклер, «Життя дівчат та жінок» (1971) Е. Мунро). Найчастіше митцями, що так і не змогли зреалізувати свій потенціал, стають жінки. Так само як і у європейських романах виховання (сестер Бронте, Дж. Остін, В. Вулф) героїні канадських творів про митця зв'язані суспільним обов'язком і зазвичай можуть стати успішними тільки за умови вигідного одруження, отримання спадку чи спонсорської допомоги, тоді як чоловіки-протагоністи менше залежать від зовнішніх факторів і більш вільні у виборі. Феміністична теорія для таких романів використовує термін «роман антистановлення», підкреслюючи неможливість жінок-протагоністів завершити становлення поза сімейним оточенням. Для зображення позитивного досвіду, неможливого для канадських жінок-митців, авторка С. Данкан використовує образ письменниці-американки у романі «Донька сьогодні» (1894).

Як вважає канадський літературознавець Д. Джонс, брак позитивних героїв у канадській літературі поряд з безліччю негативних «засвідчив відсутність позитивного національного міфу або відчуття ідентичності» [9, 14]. Позитивний образ канадського митця, готового до змін і здатного змінювати оточуюче середовище, з'являється у творах лише з 2 пол. ХХ ст. у час найбільшого розквіту всієї канадської культури. Романи «Суміш вад» Р. Дейвіса (1958), «Прихована гора» (1962) Г. Роя, «Те літо в Парижі» (1963) М. Каллагана, «Жокей із Сент-Урбана» (1966) М. Річлера, «Дуже самотній» (1971) Дж. Бака, «Скан» (1972) Б. Харлоу, «Провидиці» (1974) М. Лоуренс, «Суонн» (1987) К. Шилдс засвідчують позитивний досвід становлення митця, ствердження певної екзистенційної моделі і визначення з відчуттями приналежності до країни. Письменники крізь досвід свого героя намагаються знайти місце людини у ланцюжку поколінь, що жили на канадській землі, виправдати його ворожість до культури імперії та показати його причетність до формування національної ідентичності та відповідальність за покладену на нього місію. З іншого боку, запропоновані в романах образи стають зразками тієї внутрішньої психологічної подорожі, яку кожен канадець повинен пройти, щоб визначитись із місцем приналежності. І мистецтво стає одним із засобів досягнення цієї мети.

Отже, роман про митця відіграв особливу роль в канадській культурі: у ідеях і образах роману здійснювалось констатування ідеї канадської ідентичності. У романі письменники звертались до духовного стану суспільства та засвідчували наявність чи відсутність у ньому певних цінностей, підіймали питання наслідуваності і вторинності канадської культури. Відтворюючи національний характер, письменники зображували не тільки ті зміни, що відбулися, а й ті, що лише позначилися, пов'язуючи таким чином минуле з теперішнім. Еволюційні лінії жанру да-

ють можливість крізь долю головних героїв простежити і усвідомити шлях, що пройшла країна у процесі формування національної ідентичності.

Список використаних джерел

1. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики / Михаил Бахтин. – М. : Художественная литература, 1975. – 504 с.
2. Ковалів Ю. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / Юрій Ковалів. – К. : Академія, 2007. – Том 2. – 624 с.
3. Овчаренко Н. Канадські літературні канони на зламі століть/ Наталія Федорівна Овчаренко. – К. : Вид-во гуманітарної літератури, 2006. – 311 с.
4. Современное зарубежное литературоведение: концепции, школы, термины / [сост., ред. И.П. Ильин, Е.А. Цурганова]. – М. : Интрада – ИНИОН РАН, 1999. – 319 с.
5. Atwood M. Survival: a thematic guide to Canadian literature / Margaret Atwood. – Toronto : McClelland & Stewart, 1996. – 287 p.
6. Beebe M. Ivory Towers and Sacred Founts. The Artist as Hero in Fiction from Goethe to Joyce / Maurice Beebe. – New York : University Press, 1964. – 323 p.
7. Bradbury M. The modern British novel / Malcolm Bradbury. – London : Penguin, 2001. – 621 p.
8. Frye N. Bush garden / Northrop Frye. – Toronto : House of Anansi Press, 1995. – 259 p.
9. Jones D. Butterfly on rock / Douglas Jones. – Toronto : University of Toronto Press, 1979. – 197 p.
10. Keith W. A sense of style: studies in the art of fiction in English-speaking Canada / William John Keith. – Toronto : ECW Press, 1989. – 235 p.
11. Marcuse H. Art and Liberation: Collected Papers of Herbert Marcuse / [ed. Douglas Kellner]. – UK : Taylor & Francis, 2007. – 264 p.
12. McDonald L. Native sons / Lawrence McDonald // Canadian literature, 1974. – № 62. – p. 112 – 113.
13. New W. A History of Canadian Literature / William New. – Kingston: McGill-Queen's Press – MQUP, 2003. – 488 p.
14. Plant R. Cultural redemption in the work of Robertson Davies // Robertson Davies. An appreciation / [ed. E. Cameron]. – Toronto: Broadview Press Ltd, 1991. – P. 213 – 230.
15. Soto M. The Modernist Nation: generation, renaissance, and twentieth-century American literature / Michael Soto. – Alabama: University of Alabama Press, 2004. – 228 p.
16. Williams D. Confessional fictions: a portrait of the artist in the Canadian novel / David Williams. – Toronto: University of Toronto Press, 1991. – 291 p.
17. Willmott G. Unreal Country: Modernity in the Canadian Novel in English / Glenn Willmott. – Kingston: McGill-Queen's Press – MQUP, 2002. – 236 p.

Summary. The article studies the portrait-of-the-artist-novel emergence and development, examines its level of European tradition inheritance. The distinguishing features of the composition and characters' portraiture are revealed in the Canadian variant of the genre. The role of the portrait-of-the-artist-novel for the search of the national identity is defined in the conclusion.

Key words: Canadian literature, novel about artist, postcolonial identity, quest.

УДК 007 : 304 : 070

О.М. Колупаєва

АРХІТЕКТОНІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФЕЙЛЕТОНІВ ОСТАПА ВИШНІ (НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ “ЛИЦЕМ ДО СЕЛА”)

У статті розглядаються архітектонічні особливості фейлетонів Остапа Вишні. З'ясовується значимість архітектонічних складових для посилення емоційного впливу на читача та дослідження індивідуального стилю письменника-публіциста. Досліджується функціональне призначення заголовку, першої фрази, основної частини, останньої фрази як головних елементів зовнішньої організації тексту.

Ключові слова: архітектоніка, заголовок, зачин, основна частина, остання фраза, фейлетон.